

Vidensproduktion, positionering og magt i historieværksteder

Agnete Meldgaard Hansen & Maria Hjortsø Pedersen

Historieværksteder har gennem de senere år vundet udbredelse som forskningsmetode inden for arbejdslivsforskningen i Danmark. Historieværksteder har til formål at frembringe en fælles deltagerdrevet fortælling om en arbejdsplads' historie og har karakter af at være forhandlende og konsensussøgende. Artiklen præsenterer en analyse af de særlige præmisser der opstilles for vidensproduktion i værkstederne og disses implikationer for forhandling af gyldig viden og legitime subjektpositioner blandt deltagerne i værkstederne. Der argumenteres for at analyser af den konkrete interaktion i værkstederne kan generere nye indsigter i tillæg til indholdsmæssige analyser af de producerede fortællinger. Endvidere peges der på en række opmærksomhedspunkter til både analyse- og faciliteringsarbejdet.

Historieværkstedet er over de seneste år blevet udbredt som forskningsmetode inden for arbejdslivsforskningen i Danmark¹ og beskrives som velegnet til at udvikle fælles fortællinger og forståelser af en arbejdsplads' historie (Limborg & Hvenegaard 2011; Gensby 2014). Dynamikken i metoden kan beskrives som forhandlende og konsensussøgende, med nogle fælles træk med fokusgrupper (Limborg & Hvenegaard 2011). Det konsensussøgende element i historieværkstedet bidrager til at adskille metoden fra andre kvalitative metoder. Formålet med historieværkstedet er netop at frembringe en kollektiv vi-erfaring af en given arbejdsplads' eller organisations historiske udvikling (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007). Endvidere struktureres udsagn og interaktion i et historieværksted ud fra en fysisk tidslinje på en væg hvorpå der op sættes sedler med begivenheder og aktører hvilket giver nogle særlige vilkår for den fælles vidensproduktion i værkstedet.

Nærværende artikel bidrager til udvikling og diskussion af historieværkstedsmetoden i form af en analyse af de særlige præmisser der opstilles for vidensproduktion i værkstederne og disses implikationer for forhandling af gyldig viden og legitime subjektpositioner blandt deltagerne i værkstederne. Med udgangspunkt i positioneringsteori og poststrukturalistisk tænkning om magt og vidensproduktion argumenterer vi for at man, i tillæg til de i metoden allerede udviklede greb, skærper blikket for den løbende interaktion i historieværkstedet og dennes betydning for de frembragte fortællinger om arbejdspladsens historie.²

Artiklen illustrerer hvordan den/de kollektive fortælling(er) konstrueres af deltagerne i situationen ved hjælp af deres felts diskurser der kan bruges til at privilegere visse 'sandheder' om historien frem for andre. I denne kamp om den kollektive fortælling positioneres deltagerne løbende som henholdsvis in- og ekskluderet i forhold til fællesskabet

og får i kraft af disse positioner forskellig definitionsmagt over fortællingen. Ligeledes argumenteres der for at metoden indirekte skaber, dels et 'anciennitetshierarki' mellem deltagere i værkstedet, dels et videnshierarki mellem udsagnstyper der sætter 'fakta' over mere følelsesbetonede udsagn.

Metodens brugbarhed og relevans for arbejdslivsforskningen afvises ikke. Vi argumenterer dog for at et fokus på interaktionen, de konkrete positioneringer, forhandlinger og kampe der finder sted i bestemte værksteder, bidrager til en skærpet analyse og fortolkning af de producerede fortællinger om arbejdspladsens historie. Artiklens udgangspunkt er dermed et ønske om at bidrage konstruktivt til diskussionen og udviklingen af historieværkstedet som metode i arbejdslivsforskningen.

Artiklen er inddelt i seks afsnit. Først introduceres historieværkstedsmetoden ganske kort, og derefter diskuteres metodens iboende tænkning og udgangspunkter som de er beskrevet i den eksisterende metode-litteratur. Dernæst introduceres artiklens udgangspunkt i positioneringsteori og post-strukturalisme, og som det fjerde præsenteres artiklens empiri og metode. Herefter analyseres to historieværksteder der fungerer som empiriske illustrationer. Slutteligt diskuteres analysens implikationer for brugen af historieværksteder som forskningsmetode.

Historieværkstedets metode og forløb

Historieværksteder er en relativ ny metode i den danske arbejdslivsforskning hvorfor der er skrevet forholdsvis lidt egentlig metode-litteratur om den. Metoden er dog beskrevet trin for trin i tre publikationer: Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007; Limborg & Hvenegaard 2011; samt Gensby 2014. Vi vil her kort beskrive forløbet i et historieværksted.

Som nævnt er formålet med historieværkstedet at opnå indsigt i en given organisations kollektive vi-erfaringer i relation til et konkret tema. Det kan for eksempel være psykisk arbejdsmiljø, nye arbejdsteknologier eller nye arbejdsgange.

Kort fortalt er historieværkstedet opbygget i to sektioner som hver består af forskellige runder, og værkstedet afholdes typisk med 6-12 deltagere fra samme organisation/arbejdsplads og med to facilitatorer udefra (forskere/konsulenter).

Rummet, hvori værkstedet foregår, indrettes med en tidslinje på en af væggene (typisk over de sidste 5-10 år), og deltagerne placerer sig på stole i en halvcirkel foran denne væg. Første sektion af historieværkstedet kaldes historieskrivning og består i at deltagerne gennemfører tre eller fire runder hvor de hver især nedskriver forskelligt farvede stikordskort om henholdsvis vigtige begivenheder og aktører i organisationen i relation til det givne tema. Efter hver runde placerer deltagerne efter tur disse stikordskort på tidslinjen på væggen og knytter nogle få kommentarer til dem. Efter disse runder er gennemført, tegner der sig et billede af arbejdspladsens historie på væggen, og første sektion afsluttes med at der i mindre grupper arbejdes med sammenhængende fortællinger på baggrund af den fælles skabte tidslinje. Næste skridt er at inddele denne historie i kapitler/perioder og give disse beskrivende overskrifter. Deltagerne skal således sammen fortolke på og forhandle om det fælles materiale og nå til enighed om en tematisering i grupperne. Gruppernes arbejde fremlægges i plenum så alle grupper får en fælles forståelse eller et fælles billede af et historisk forløb og dets konsekvenser for deltagerne. På den måde skabes en kollektiv forståelse af arbejdspladsens historie – hvad der har været på spil tidligere, og hvad der er på spil i dag. Denne fortælling bruges i anden sektion

hvor deltagerne aktivt skal fortolke og analysere historieskrivningen, eksempelvis i en veksling mellem plenum og gruppearbejde. Det er her mere frit hvad temaet kan være, men ofte vil man for eksempel undersøge arbejdspladsens styrker og svagheder i lyset af historieskrivningen og det fastlagte tema, og/eller bruge historieskrivningen til diskussion af ønsker om den fremtidige udvikling af arbejdspladsen og arbejdet. På den måde er deltagerne i historieværkstedet selv med til at kondensere deres egne erkendelser til nogle punkter som de mener der kan sættes fokus på i fremtiden.

Historieværkstedets udgangspunkter

For at kunne diskutere historieværkstedet som metode til vidensproduktion er det nødvendigt at forholde sig til den tænkning metoden udspringer af. Målet med dette afsnit er ikke at give en udtømmende redegørelse for historieværkstedets videnskabs-teoretiske udgangspunkter. Vi koncentrerer derimod fremstillingen om de aspekter af den i metoden iboende tænkning der knytter sig til spørgsmål om forståelsen af det kollektive og den fælles fortælling og erfaringsdannelse, samt om hvilke forståelser af magtrelationer og hierarkier der er tænkt med i metoden. Hagedorn-Rasmussen & Mac (2007) beskriver metoden som udsprunget af tænkning fra dels aktionsforskningen, dels den narrative sociologi og dennes fokus på storytelling. Gensby trækker endvidere linjer tilbage til den tidlige socioteknik (Gensby 2014).

De væsentligste træk der hentes fra aktionsforskningen, er især et fokus på lokal viden, et fokus på fælles erfaringsdannelse som grundlag for handling samt et fokus på vigtigheden af at inddrage de berørte aktører i processen (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007).

Aktionsforskningen har som ideal at udvikle demokratiske forskningsmetoder hvor aktørers participation er centralt (Nielsen 2005). Vidensproduktion kan her kun ske gennem samarbejde mellem forskere og et felts aktører og er således en kollektiv kritisk proces som gennem aktion kan lede til forandringer (Svensson & Nielsen 2006a). Modus II forskningens udbredelse (se f.eks. Gibbons et al. 1994) har dog påvirket dele af aktionsforskningen i retning af en mere dialogorienteret end kritisk tilgang (Svensson & Nielsen 2006b). Det er i høj grad denne mere dialogorienterede tilgang historieværkstedet synes inspireret af. Det er således ikke aktionsforskningens magtkritiske elementer der hentes ind i historieværkstedet, men mere et fokus på lokal forankret viden og kollektiv erfaringsdannelse. I tråd med dette ser Gensby ligheder mellem historieværkstedet og 'dialogtraditionen', 'den systemiske tradition' og 'den interaktive tradition' inden for den nordiske arbejdslivsforskning (Gensby 2014).

Fra den narrative sociologi henter historieværkstedsmetoden særligt inspiration omkring fortællinger og biografiers rolle i konstruktionen af virkeligheden og skabelse af mening (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007; Starheim 2012). Historieværkstedet knyttes også sammen med interessen for biografier og historiefortælling inden for psykologien, antropologien og praksisnær organisationsudvikling (Limborg og Hvenegaard 2011). Der er mange forskellige tilgange til praktisering af narrativ sociologi, men der synes at være konsensus om at levet erfaring kan forstås gennem de historier mennesker fortæller om denne erfaring. Historiefortælling forstås således som en identitetskonstruerende og meningsskabende aktivitet (Berger & Quinney 2005). Det er vigtigt at understrege at historiefortælling inden for den narrative sociologi ikke opfattes som placeret i et socialt vakuum; det

foregår i en situationel forhandling med omgivelserne (Czarniawska 1998). Samtidig er historier altid subjektive, der er altid flere historier (Berger & Quinney 2005).

Man kan således spore historieværkstedets fokus på at give biografier og fortællinger stemme til den narrative sociologi. Der hentes også en forståelse af at fortællinger er subjektive og kan være divergerende – der skabes ikke en konventionel entydig sandhedsproduktion gennem historiefortælling.

Ifølge Hagedorn-Rasmussen & Mac resulterer historieværksteder i en forhandlet betydningsdannelse (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007), og:

"Der aktiveres en hermeneutisk proces, hvor fortolkningerne af "fakta" bæres ind i et kollektivt rum og gennemgår en kollektiv proces." (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007, 172).

Fokus er altså lagt på at skabe en kollektiv fortælling ud fra deltagernes individuelle fortællinger – metoden fremstår som værende designet til at frembringe en forhandlet konsensus om arbejdspladsens historie:

"Det vigtige bidrag fra historieværkstedet er frembringelsen af en kollektiv erfaringsdannelse, der trækker på mangfoldige individuelle erfaringer og siden hen "testes" gennem en dialog om, hvad der synes at være gyldigt og væsentligt" (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007, 161).

Samtidig er der dog i metodelitteraturen en opmærksomhed omkring at ikke alle deltagere nødvendigvis har samme forståelse af historien – den narrative sociologi bidrager med en forståelse af virkeligheden som konstrueret af multiple og konkurrerende fortællinger, og historieværkstedet beskrives også som en måde at få adgang til observation af sociale relationer og eventuelle konflikter og magtspil i en organisa-

tion. Derudover fremføres det at der kan være asymmetriske magtrelationer mellem deltagerne i værkstedet – for eksempel mellem ledelse og medarbejdere (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007).

Disse overvejelser kan man ifølge metodelitteraturen til en hvis grad tage højde for i den konkrete udførelse af historieværksteder. Der lægges i litteraturen vægt på at man involverer et så bredt og repræsentativt udsnit af arbejdspladsens medlemmer som muligt – således at deltagergruppen i størst mulig grad afspejler de forskellige aktører på arbejdspladsen (Limborg & Hvengaard 2011). Dette fokus på repræsentation af forskellige aktør-grupper kan formodes at fremme at flere perspektiver medtages i historien og åbner op for at der kan være konkurrerende fortællinger til stede. Derudover anbefales det i organisationer der karakteriseres af en stor magtdistance, at organisere gruppearbejde i relativt homogene grupper af deltagere der befinder sig på 'samme niveau' i organisationen. Gruppearbejde betragtes endvidere som en facilitering af at den enkelte får tid og mulighed for at bidrage (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007). Således søges asymmetriske magtforhold og konkurrerende fortællinger, altså imødegået igennem gruppearbejde og fokus på repræsentativitet i udvælgelsen af deltagere.

Disse greb fremstår konstruktive og anvendelige i den praktiske gennemførelse af historieværksteder. Ingen vil dog højest sandsynligt argumentere for at de fuldstændigt eliminerer muligheden af asymmetriske magtrelationer i værkstedet og visse fortællingers mulige mere eller mindre subtile dominans over andre. For at fastholde mangfoldigheden af fortællinger fordres således, i tillæg til de nævnte metodisk-praktiske greb, en analytisk opmærksomhed på de konkrete forhandlinger og positioneringer der finder sted mellem historieværkstedets deltagere i konstruktionen af deres fælles fortælling.

Hagedorn-Rasmussen og Mac opfordrer i tråd med dette forskeren til at observere magtspil undervejs i værkstedet (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007). I denne artikel zoomer vi således ind på den kollektive proces der er historieværkstedets centrale omdrejningspunkt, og vil vise det produktive i at åbne denne proces op for analyse i tillæg til indholdsmæssige analyser af de producerede fortællinger. Til dette formål er positioneringsteorien og poststrukturalistisk teori om vidensproduktion anvendelige afsæt.

Storylines, positionering og sandhedsproduktion

Et historieværksted er således et rum konstrueret med det formål at deltagerne, gennem de beskrevne procedurer og runder, artikulerer og forhandler en fælles fortælling om deres arbejdsplads' historie. Med udgangspunkt i positioneringsteorien (Davies & Harré 1999; Harré & van Langenhove 1999; van Langenhove & Harré 1999) kan man betragte historieværksteder som organiserede forsøg på at eksplicitere og konstruere 'storylines'. Med dette analytiske udgangspunkt har alle former for samtaler storylines, og deltagerne i samtalen (her: værkstedet) indtager forskellige subjektpositioner i relation til denne storyline – de positionerer sig og positioneres af andre i forhold til denne (van Langenhove & Harré 1999). Vi betragter begrebet storyline som synonymt med den/de i historieværkstedet frembragte fortælling(er).

Med de forskellige subjektpositioner i en samtale følger bestemte rettigheder og pligter (Davies & Harré 1999), og positionering kan betragtes som en diskursiv praksis hvor igennem deltagerne i samtalen konstitueres på bestemte måder (van Langenhove & Harré 1999). Positioneringsbegrebet skal dog ikke forstås som en stabil kategori. Positioneringer finder sted løbende, og aktører

får forskellige tilgængelige positioneringsmuligheder gennem de skiftende udvekslinger de indgår i med deres omgivelser (Davies & Harré 1999; Søndergaard 1996). En samtales storyline og de relaterede subjektpositioner udvikler sig løbende i henhold til diskursive muligheder og begrænsninger (van Langenhove & Harré 1999). Positioneringsbegrebet er altså dynamisk og indeholder et magt- og konfliktelement der kan give blik for forhandlinger og kampe om positioneringsmuligheder i den sociale interaktion i historieværkstedet.

Konstruktionen af storylines og subjektpositioner i historieværkstedet forstår vi, inden for en bredere poststrukturalistisk ramme, som en specifik arena for magtudøvelse og sandhedsproduktion. Magtudøvelse foregår i denne optik gennem produktion af viden og sandhed i bestemte kontekster (Foucault 1980). Magt, viden og sandhed er tæt relaterede og indgår i en cirkulær proces. Magt produceres gennem viden, og derved produceres også mulighederne for at definere hvad der i en given kontekst opfattes som sandt eller falsk. Begrebet 'definitionsagt' er her relevant, det vil sige: *"magten til at definere, få tilslutning til og fastholde betydninger, meningssammenhænge, og værdier."* (Hansen 2004, 44). Magtrelationer konstituerer således hele tiden et givent vidensfelt og mulighederne for produktion af sandhed inden for dette (Foucault 1977). I denne optik må historieværkstedet forstås som et magtfuldt rum hvor muligheder for handlen skabes gennem produktion af en særlig viden og sandhed om den givne kontekst hvis historie skal fortælles.

Endnu et centralt begreb er diskursbegrebet, og dette er meget tæt sammenvævet med forståelsen af relationen mellem magt, viden og sandhed:

"Det er (...) i diskursen, sammenføjnngen af magt og viden finder sted. (...) man må ikke

forestille sig en diskursens verden opdelt i til-ladt og udelukket diskurs, herskende og be-hersket diskurs; men som en mangfoldighed af diskursive elementer, som kan spille ind i forskellige strategier.” (Foucault 1994, 106).

Diskurser indgår således i et komplekst og ustabil spil og kan på samme tid

”være magtredskab og magtvirkning, men også hindring, støttestrategi, modstandens til-knytningspunkt og udgangspunkt for en modstrategi” (Foucault 1994, 107).

Diskurser kan altså spille både med og mod konkrete magtstrategier og -redskaber, og man kan tale om diskursive praksisser som en ressource gennem hvilken det er muligt at forhandle subjektpositioner (Davies & Harré 1999).

Således en meget kort gennemgang af en række begreber der danner udgangspunkt for vores blik på historieværkstedet som et rum for artikulation og konstruktion af bestemte sandheder om en arbejdsplads’ historie. Vi vil nu kort beskrive det empiriske grundlag og metode der ligger til grund for vores efterfølgende analyse og diskussion af historieværkstedsmetoden.

Empiri og metode

Som nævnt er analysens empiriske materiale to historieværksteder. Historieværkstederne er gennemført i efteråret 2010 i forbindelse med et forskningsprojekt om standardisering og selvledelse i arbejdslivet. Case-arbejdspladsen var hjemmeplejen i en større dansk kommune der havde gennemgået en række organisatoriske samt teknologiske forandringer. Deltagerne i det ene værksted er fire social- og sundhedshjælpere samt en områdeleder. Deltagerne i det andet er seks hjemmesygeplejersker. Deltagerne i begge værksteder arbejder i samme

område af kommunen. Historieværkstederne blev dokumenteret ved lydoptagelse og referat. Optagelserne er til denne artikel blevet gennemlyttet med særligt fokus på interaktion mellem deltagerne, og hvordan en fælles fortælling i de to værksteder blev til i kraft af denne.

De to værksteder fungerer som eksempler på historieværksteder. De er selvfølgelig gennemført i en særlig kontekst med nogle bestemte faggrupper, og målet er ikke at fremstille dem som repræsentative for ethvert historieværksted. De to værksteder er dog gennemført ifølge den i metodelitteraturen (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007; Limborg & Hvenegaard 2011) angivne fremgangsmåde og bruges således til at illustrere dels det frugtbare i en analyse af interaktionen i værkstederne, dels hvordan metoden kan give anledning til at understøtte nogle bestemte dynamikker og positioneringsmuligheder mellem deltagerne der påvirker den producerede viden.

I analysen af de to historieværksteder har vi med det ovenfor beskrevne teoretiske udgangspunkt fokuseret på:

- *Viden og diskurser* – Hvornår og hvordan dannes der konsensus mellem aktørerne om bestemte fortællinger som gyldig viden/sande udlægninger af historien?
- *Subjektpositioner* – Hvornår og hvordan opstår uenigheder om hvordan historien skal fortælles, og hvilke forskellige positioneringsmuligheder opstår for aktørerne i disse situationer?

Empiriske illustrationer

I det følgende analyseres og diskuteres historieværkstedsmetoden med udgangspunkt i empiriske illustrationer fra de to beskrevne værksteder. Empirien optræder både i form af direkte citater af udsagn fra værkstederne, men også i form af beskri-

velser af bestemte forløb i værkstederne. Afsnittet falder i tre dele: 'Kamp om fortællingen', 'Sammenhold og eksklusion' og 'Hierarkier i interaktionen'.

Kamp om fortællingen

I de to historieværksteder bliver bestemte samfundsmæssige diskurser om hjemmeplejens formål og organisering aktivt inddraget af deltagerne i diskussionerne om hvordan arbejdspladsens historie skal fortælles. Således fungerer de som ressourcer i deltagernes positioneringsforsøg i konstruktionen af den fælles fortælling.

Dette bliver eksempelvis tydeligt i værkstedet med social- og sundhedshjælperne hvor deltagerne diskuterer kravene til dokumentation og brugen af håndholdte computere/telefoner (PDA'er) i deres arbejde. Diskussionen begynder med en snak om nogle af alle de smarte funktioner som er indbygget i PDA'en:

"Det der fungerer rigtig godt, det er at vi kan aflyse besøg"; "Det der er godt ved PDA'en, det er at du også kan se hvor din makker er henne"; "Hvis man nu observerer noget hos en borger som ikke er sædvanligt, så kan man hente journalen frem"; og opsummerende: "Den kan jo meget mere end vi sådan set bruger den til". PDA'en fremstilles som et godt arbejdsredskab, og især områdelederen Lise udtrykker sin begejstring for de nye PDA'er som er lige på trapperne: *"... og så får vi nogle splinter nye (...) og de tilbagemeldinger jeg har fået derovre fra, de siger at det kører bare. Så det er jo dejligt".* Herefter ændrer diskussionen sig dog, og PDA'en bliver i stedet sat i forbindelse med oplevelser af kontrol, mistillid og tidsrøveri. I disse udsagn indgår begreberne 'varme hænder' og 'minuttyranni' som diskursive ressourcer:

Jytte: *"... og nu bliver de kasserede, og så offerer man yderligere X antal millioner på nogle nye."*

Lene: *"Det kunne blive til mange varme hænder."*

Jytte: *"Jamen det ku det da..."*

(...)

Mette: *"Og det er igen det med det minuttyranni. Vi vurderede jo før i tiden, at hvis Fru Jensen hun havde det dårligt, så blev vi der i fem minutter (...). I dag skal vi ud af døren, ligegyldigt om hun har det godt eller dårligt, hvis vi skal holde vores tid."*

Lise stoppede efterhånden med at blande sig i diskussionen, og denne udviklede sig således at de indledende synspunkter blev udgrænset. Begejstringen for PDA'en og argumenterne om effektivitet og 'det kører bare' kom til at stå i modsætning til oplevelser af minuttyranni og manglen på varme hænder.³ Begge begreber indgik på tidspunktet for værkstedernes afholdelse aktivt i den offentlige debat.⁴ Begreberne er et udtryk for en særlig problemforståelse hvor dokumentation eller 'kolde hænder' opfattes som meningsløst og en begrænsning af det egentlige arbejde udført af de 'varme hænder'. Medarbejderne er i denne forståelse uddannet til at yde omsorg, ikke til at journalisere, dokumentere og registrere deres tidsforbrug i mindste detalje (Ejler et al. 2009).

I den ovenstående samtale drages begreberne minuttyranni og varme hænder ind som ressourcer i en kamp om fortolkningen af PDA'er i arbejdspladsens historie. Det er en kamp der mere bredt handler om hjemmeplejearbejdets udvikling, og om hvad 'den gode omsorg' er, og hvor der optegnes positioner som henholdsvis varm/empatisk/fleksibel overfor kold/effektivitetsfokuseret/ufleksibel. Førstnævnte position fremstår selvsagt mere attraktiv end sidstnævnte, og diskursen om god omsorg som betinget af menneskelig nærhed, tid til personlig omsorg, fleksibilitet og tillid er næsten umulig at sige imod. Således er be-

greberne stærke, diskursive ressourcer som Jytte, Lene og Mette formår at anvende til at etablere en dominerende version af fortællingen om PDA'erne som udtryk for en omfattende kontrol og mistillid til dem som medarbejdere samt til at positionere sig selv som varme/empatiske/fleksible i modsætning til ledelsen/systemet. Minuttyranni og varme vs. kolde hænder-fortællingen kom til at dominere resten af værkstedet samt de opsamlinger deltagerne lavede om arbejdspladsens udvikling.

Den ovenstående samtale og de beskrevne positioneringer kunne sagtens have fundet sted uden for historieværkstedets rammer og samtalens forløb, og den etablerede dominans af minuttyranni og varme/kolde hænder-fortællingen kan ikke tilskrives historieværkstedets procedurer eller fremgangsmåder. Det interessante i forhold til diskussionen af metoden er dog at samtalens forløb udfordrer ideen om historieværkstedet som et rum hvor fortolkninger af 'fakta' bæres ind og i en hermeneutisk proces 'testes' for deres gyldighed eller sandhedsværdi (Hagedorn-Rasmussen & Mac 2007). Frem for en forhandlet konsensus udgrænses fortællingen om PDA'erne som et godt arbejdsredskab.

En sådan udgrænsning af visse sandheder om historien vil selvfølgelig ikke altid ske. Muligheden af at positionerings- og dominansforsøg kan blive modsagt, udfordret og forhandlet eksisterer absolut. I dette tilfælde var der dog en stærk og næsten uimodsigelig diskurs om den sande, varme omsorg på spil. Således fremstår historieværkstedet her som en arena for magt- og positioneringskampe, frem for hermeneutisk og forhandlende. Eksemplet understreger således vigtigheden af en tæt opmærksomhed både før, under og efter værkstedets gennemførelse, på feltets fremherskende diskurser og på hvordan disse inddrages som ressourcer af deltagerne i interaktionen i værkstedet.

Sammenhold og eksklusion

Kampene om hvordan historien om arbejdspladsen skal fortælles, præges også af en løbende positionering af deltagere i værkstederne som henholdsvis in- og ekskluderet i forhold til et fælles 'vi'.

Et element der gik igen i begge værksteder var at der var særlige situationer hvor deltagerne meget nemt dannede konsensus, bakkede hinanden op og samledes om en fælles udlægning af historien. Dette var særligt når gruppen af deltagere i værkstedet sammen kunne positionere sig som anderledes end grupper eller personer uden for værkstedet og positionere disse som modstandere. I værkstedet med social- og sundhedshjælperne er det for eksempel utilfredsheden med visitationen der samler gruppen i konsensus. Leder og medarbejdere der ellers har ret forskellige perspektiver på historien, kan her samles og bekræfte hinanden i at visitationen både er alt for langsom, og at det er irriterende at man skal bede om lov til alt. Hjemmesygeplejerskerne kunne på lignende vis samles om at kritisere et andet lokalcenter og de praktiserende læger.

At ydre fjender samler grupper er velkendt og igen ikke særligt for historieværkstedet. At gruppen positionerer sig samlet over for andre grupper, har dog den effekt at deltagerne i den gensidigt bekræftende stemning der skabes snakker med i hinandens udsagn, uddyber dem, og dermed får fortællingen medvind og kommer til at fylde mere i den samlede fortælling i værkstedet: Dette her kan vi i hvert fald være enige om. Man kan også formode at det i historieværkstedetsrummet er nemmere at håndtere sådanne ydre konflikter end indre konflikter i gruppen.

Indre konflikter i grupperne kommer dog frem selvom deltagerne i mange situationer prøver at undgå at gå ind i følsomme og konfliktfulde udsagn. I begge værksteder er der i starten konkurrerende udlægninger

af historien til stede, men mod slutningen af begge værksteder ender en position med at være marginaliseret. I værkstedet med hjemmesygeplejerskerne kommer dette tydeligst til udtryk. Her har særligt én deltager, Janne, en afvigende udlægning af historien fra resten af gruppens – hun oplever at arbejdet har udviklet sig i en negativ retning hvor flertallet er mere positivt indstillede overfor udviklingen. Janne opdager tidligt sin marginaliserede position og begynder at flette undskyldninger ind i sine udtalelser. For eksempel startes en kritisk udtalelse med: *"Det er også lidt en kæphest"*. I andre situationer er hun meget opmærksom på at understrege at hun kun taler på egne vegne – sådan oplevede hun det. Janne tager altså den marginaliserede position på sig og begynder selv at fremsætte sine udsagn i dette lys. Til sidst i værkstedet bliver det nødvendigt for hende at sige at det jo ikke er *alt*, hun synes er negativt. Hun anerkender altså subjektpositionen som 'den negative', men søger samtidig tilbage mod fællesskabet og konsensusdannelsen ved at indikere at der også er nogle positive elementer ved arbejdet. Dette kan tolkes som et forsøg på at bevare sit gruppemedlemskab – hun skal jo trods alt fungere i en hverdag med resten af gruppen efter værkstedet.

I skarp kontrast til Jannes ageren i værkstedet kan andre deltagere fremsætte deres udsagn på en meget mere kraftfuld måde – de har andre positioneringsmuligheder. For eksempel føler Rikke at hun kan tale på hele gruppens vegne i en udlægning af et møde med direktøren for omsorgsforvaltningen: *"han lyttede til os, og han opfordrede os til dialog, og det er vi bare glade for"*. Rikke er sikker nok i sin positive udlægning af historien til at hun føler at hun kan påtage sig en 'vi-position'. Her skal ikke undskyldes og klargøres at det bare var hendes oplevelse. Udsagnet fremsættes derimod som repræsentativt for hele gruppen.

Et andet eksempel på en forstærkelse af den dominerende fortælling om arbejdet tager udgangspunkt i kollegaer der har valgt at forlade arbejdspladsen. Line fortæller:

"Så synes jeg at det er kedeligt – eller kedeligt, det er det jo ikke – det er jo det rigtige, men der er nogle der har søgt andet arbejde i denne her proces. Og det har jo været det rigtige for dem (...) men det har jo også præget os alle sammen at der har været nogle, som ikke har været så glade. (...) Men jeg synes vi er ved at være samlet nu, vi har haft en periode hvor jeg synes vi var meget splittede, og hvor jeg synes det smittede meget af at der var nogle der ikke var så glade for at være her."

Line påpeger at det var kedeligt, men også rigtigt, at de kollegaer der ikke var glade for udviklingen, har forladt arbejdspladsen. Denne gruppe af 'ikke glade' positioneres som nogle andre, nogle som ikke er her længere. Implicit positioneres de der er tilbage, som glade for udviklingen, og dette understreges af fremstillingen af gruppen som samlet og ikke længere splittet. Denne fremstilling efterlader ikke meget rum til kritiske eller negative fortællinger om udviklingen – gruppen er kommet videre. Fortællingen tager ikke hensyn til at der faktisk er en repræsentant for positionen 'ikke glad' til stede i rummet, og implicit positioneres Janne og hendes udsagn således som passé eller ugyldige. Historien om den positive udvikling fremstilles som den eneste tilbageværende og korrekte fortælling.

Positioneringerne i værkstederne – både i forhold til ydre og indre konflikter – har altså stærke virkninger i forhold til den fremkomne fortælling om arbejdspladsens historie. Samling mod ydre fjender skaber en let tilgængelig og komfortabel konsensus der giver medvind og plads i værkstedet. Ved indre konflikter og uenigheder opnår deltagerne (særlig tydeligt i det ene

værksted) meget forskellige positioneringsmuligheder og magtpositioner i forhold til at fremføre gyldige sandheder om historien. Et medlemskab af et 'vi' giver en privilegeret position at tale fra og en større definitionsmagt over den fortalte historie. Eksklusion fra vi'et medfører derimod en marginaliseret og illegitim position at tale fra. Alle historieværksteder vil selvfølgelig ikke være kendetegnet af et så polariseret positioneringsmønster. Eksemplet tjener dog til at illustrere vigtigheden af en opmærksomhed på in- og eksklusionsprocessers prægning af fortællingen, både undervejs i faciliteringen af værkstedet samt i det efterfølgende analysearbejde.

Hierarkier i interaktionen

Interaktionen i værkstederne påvirkes dog også på bestemte måder af historieværkstedets særlige metodologi. De procedurer og fremgangsmåder metoden specificerer, fungerer som en medkonstituerende teknologi i skabelsen af fortællingen om arbejdspladsen og understøtter nogle specifikke hierarkier – dels mellem de deltagende individer, dels mellem forskellige typer udsagn. Subjektpositioner er altid relationelle og står således også i hierarkiske forhold til hinanden – en position som magtfuld forudsætter eksistensen af en anden position som mindre magtfuld eller magtesløs (Harré & van Langenhove 1999). Historieværkstedsmetoden bidrager til at privilegere visse positioner over andre hvilket igen præger hvem der får mulighed for at fortælle historien samt hvordan historien udlægges i værkstedet.

Anciennitet og definitionsmagt

Et meget fremtrædende hierarki i værkstederne var knyttet til anciennitet hvilket måske ikke er overraskende. Anciennitetshierarkiet kom ikke til udtryk gennem åbne dominansforsøg hvor medarbejdere

med lav anciennitet blev forhindret i at komme med deres synspunkter. Det var til stede i en mere subtil form, men både gamle og nyere medarbejdere forholdt sig til og handlede i forhold til det – dog på forskellige måder i de to værksteder.

I værkstedet med social- og sundhedshjælperne blev der etableret en privilegeret position for medarbejdere med høj anciennitet – det kom særligt til udtryk i fordelingen af taletid mellem nye og gamle medarbejdere – tre medarbejdere med høj anciennitet stod som hovedfortællere og refererede løbende til hinanden omkring 'gamle dage' hvor hjemmeplejen var et bedre sted at arbejde. 'Gamle dage' blev symbol på noget positivt, og at have erfaring fra den tid gav dem adgang til at komme med autoritative udsagn om hjemmeplejens og omsorgens forfald. Deres position som erfarne var således også tæt knyttet til et ejerskab til den tidligere beskrevne diskurs om 'den gode omsorg'. Den ene 'nye' medarbejder (med ca. 2 års anciennitet) bidrog kun beskedent til fortællingen.

I værkstedet med hjemmesygeplejerskerne var der en mere ligelig fordeling mellem nyere og ældre medarbejdere. Dette betyder dog ikke at de ikke orienterede sig mod anciennitetshierarkiet. For eksempel kommer en af de nyere medarbejdere, Line, med følgende udsagn i en diskussion om hvordan arbejdets organisering i dag opleves:

"Altså for mit vedkommende, nu har jeg været her i tre år, og jeg har været sygeplejerske i seks år. Så for mig, jeg har jo ikke været med i denne her proces. Så det har været svært for mig i hele denne her proces at forstå hvordan det har været engang. Fordi jeg har jo kun set det som det er nu, og det kan jeg jo godt se rigtig meget godt i. Og jeg har egentlig ikke haft svært ved at arbejde på den måde vi arbejder på nu, men jeg har heller ikke rigtig prøvet andet."

Line bruger meget tid på at henvise til sin lave anciennitet og undskyldte sig med manglende kendskab til fortidens arbejdsorganisation inden hun når frem til sin pointe: at hun faktisk er glad for den måde arbejdet er organiseret på. Hun positionerer sig som uerfaren og potentielt ensidig i kraft af sin lave anciennitet, og i det lys fremstår hendes udsagn mindre kraftfuldt eller 'sandt'.

Anciennitets- og aldershierarkier er til stede i mange sociale relationer og på mange arbejdspladser – også uden for historieværkstedets rammer. Der ligger dog en orientering i værkstedsmetoden mod anciennitetshierarkiet idet fortiden hele tiden er præsent og visualiseret på væggen foran deltagerne, også selvom diskussionerne i mange situationer drejer sig om eller relateres til nutiden. Nyere medarbejdere bliver endvidere mindet om deres lavere anciennitet når de kun kan bidrage med input til de seneste år af historien. I de to værksteder udspillede denne dynamik sig således at medarbejdere med en høj anciennitet i mange situationer fik mere taletid samt fik en større definitionsmagt over fortællingen – også når diskussionerne drejede sig om nutiden. Anciennitet kan således siges at støtte op om bestemte deltagers definitionsmagt over den fortalte historie, og denne mekanisme understøttes af historieværkstedets metodologi.

Følelser og fakta

Et andet hierarki der spillede ind i de to værksteder, udspillede sig ikke på samme måde mellem bestemte subjektpositioner med tilhørende privilegier og definitionsmagt, men mellem bestemte typer udsagn. I begge de studerede værksteder var der en tendens til at faktuelle udsagn omkring aktører, årstal, tekniske sammenhænge og lignende 'trumfede' mere følelsesladede ud-

sagn omkring hvordan bestemte begivenheder opleves og føles.

Et eksempel på dette er i en diskussion om tidsregistrering i hjemmeplejen hvor Mette siger:

"Det der er med visitationen og minuttyranni, det er at nu for eksempel en gammel dame som sidder helt alene. Så kommer vi, og hæsblæsende ind og ud, øjendrypning og ud – vi har ikke mere tid. (...) Du er allerede ude af døren før du kommer ind. Det er en stor forringelse af hvad det har været. (...)."

Her argumenteres der følelsesmæssigt omkring problemstillingen; det opleves hæsblæsende og som et svigt over for borgerne. Diskussionen udfolder sig dog ikke herfra idet en anden deltager begynder at diskutere hvorvidt begivenheden er placeret ved det rigtige årstal. Diskussionen handler herefter kun om at fastsætte det korrekte årstal for indførslen af tidsregistreringen og ikke om hvad det gør ved arbejdet eller hvordan det føles.

I værkstedet med hjemmesygeplejerskerne viste det sig generelt at være svært for deltagerne at tale om følelser i det fælles rum. En deltager, Janne, prøvede dog indimellem, her omkring indførslen af visitationen: *"Der var rigtig meget som jeg ikke måtte længere. Og det havde i hvert fald en meget stor påvirkning på mig. Altså, helheden for mig, den gik væk."* Der er dog ingen respons fra de andre deltagere på dette, og følelserne afløses af en mere faktuel snak om hvad regeringens bevæggrunde var for at indføre frit valg, visitation mm. Jannes udsagn får lov at hænge i luften.

I en anden situation spørger facilitatoren af værkstedet direkte til hvordan en bestemt organisatorisk ændring føles: *"Og hvad giver det? En blanding af jubel og protester?"* Deltagerne smågriner af spørgsmålet, og en kommenterer: *"Sådan er det vel altid*

når der kommer noget nyt.” Derefter går snakken videre om noget andet – ingen ønsker at svare på spørgsmålet.

Historieværkstedets metode med fokus på årstal, begivenheder og aktører har en tendens til at dreje diskussionerne hen imod forhandling om faktuelle udsagn. Man kan hævde at dette fokus skaber en hierarkisk relation mellem faktuelle og følelsesmæssige udsagn hvor det faktuelle overordnes. I tråd med Foucaults understregning af den tætte sammenhæng mellem magt og viden opstår der et videnshierarki (Stormhøj 2006) i værkstedet: Her er viden det faktuelle, ikke følelser og oplevelser. Viden forstået som fakta delegitimerer til en vis grad følelser i de ovenstående situationer, og følelser betragtes ikke i samme grad som gyldig viden der skal fremføres og inddrages i historiefortællingen. Samtidig kan man også forstå relationen mellem de to typer udsagn som et udtryk for at faktuelle udsagn giver mulighed for at dreje diskussioner væk fra potentielle konfliktpunkter og bevare en konsensuspræget og fordragelig stemning. Man kan så at sige søge ly i fakta hvis følelseladete og konfliktfyldte emner kommer op.

De hierarkiske relationer, dels mellem subjektpositioner, og dels mellem udsagns/videnstyper, har således ganske konkrete konsekvenser for hvem der får taletid, og for hvilke drejninger den fortalte historie tager. Disse hierarkiske relationer skabes ikke som sådan af historieværkstedsmetoden, men metoden skaber et rum hvor de får en særlig plads og gennemslagskraft, og dermed kommer de til at præge fortællingerne om arbejdspladsen i bestemte retninger. Fortællingerne taber i vores optik hverken værdi eller interesse for forskeren selvom de er præget af disse hierarkiske relationer. Der fordres dog en analytisk opmærksomhed på både kontekstspecifikke

og mere generelle hierarkier og disses prægning af den skabte fortælling.

Opsamling

Ovenstående analyse viser hvordan positioneringsteori og poststrukturalistisk tænkning kan bidrage til at analysere interaktionen i historieværksteder. Den løbende interaktion i de to historieværksteder får konsekvenser for de producerede fortællinger. Eksempelvis bruges begreberne minutyranni og varme hænder som diskursive ressourcer der trækker på sandheder om den gode omsorg. Dette er med til at udgrænse andre perspektiver. Således fremstår historieværkstedet nærmere som et rum for positionerings- og magtkampe end et rum for hermeneutisk forhandling af konsensus.

For det andet har in- og eksklusionsprocesser i værkstedet, og på arbejdspladsen mere generelt, stærke virkninger på den fremkomne fortælling. Inkluderede positioner giver adgang til en særlig definitionsmagt over fortællingen, og ekskluderede positioner kan føre til at en deltagers synspunkter fremstår ugyldige. Dette kan dels efterlade marginaliserede deltagere i en ubehagelig position, dels kan det bevirke at den dominerende fortælling i sidste ende fremstår som fælles.

Som det tredje får hierarkiske relationer mellem både individer og udsagnstyper konsekvenser for historien. Historieværkstedets orientering mod organisationens historie er med til at understrege magtrelationer hvor udsagn fra medarbejdere med høj anciennitet tilskrives større sandhedsværdi end nyansatte medarbejders fortolkning af historien – også selvom diskussionen drejer sig om nuværende arbejdsforhold. Derudover betyder historieværkstedets fokus på fakta som årstal, begivenheder og personer at der skabes et videnshierarki hvor mere følelsesbetonede udsagn ofte trumfes

af en påpegning af det eventuelt historisk ukorrekte i udsagnet.

Implikationer for forskning med historieværksteder

Som det fremgår af ovenstående, er konkrete og kontekstspecifikke magt- og positioneringskampe i høj grad med til at forme de historier der fortælles i værkstederne samt hvilke historier der vinder fodfæste og får lov at fremstå som fælles fortællinger. Denne indsigt er ikke nødvendigvis overraskende, og metodelitteraturen om historieværkstedet fremstår ikke blind for dette. Indsigten bør dog få konsekvenser for de analyser der udformes på baggrund af historieværksteder samt for facilitering og planlægning af værkstederne. Vi argumenterer ikke for at man bør undlade at bruge historieværkstedsmetoden, men for at man i brugen af metoden bør forholde sig bevidst til magtrelationer samt til hvordan konsensushistorien bliver til gennem værkstedet.

En ganske central indsigt er at analyser af magt- og positioneringskampe i historieværksteder producerer mere end blot en kortlægning og udpegning af de specifikke magtrelationer. Systematisk analysearbejde med blik for magtrelationer og disses konkrete udtryk i værkstederne kan også generere nye indsigter i forhold til en indholdsmæssig analyse af værkstederne. Et klart eksempel på dette er den ovenstående beskrivelse af synet på kollegaer der har søgt andet arbejde i det ene værksted. Her illustreres ikke kun en konkret positioneringskamp i værkstedet, men også meget tydeligt vilkårene for ytring af kritik af forandringer på arbejdspladsen i hverdagen. Ligeledes kan systematiske analyser af interaktionen give et klarere blik for de konkurrerende historier der er i spil på arbejdspladsen, og dermed give plads til andet end

den tilsyneladende konsensus der kan dannes i historieværkstedet.

I tillæg til dette giver analysen anledning til overvejelser om hvordan man som forsker kan forsøge at tage højde for magt- og positioneringskamps betydning for konstruktionen af fortællingerne i gennemførelsen af historieværksteder. Det følgende kan ikke påstås at være udtømmende, men kan, i tillæg til de i metodelitteraturen allerede beskrevne greb og forholdsregler, give nogle pejlemærker i faciliterings- og analysearbejdet.

Som forsker og facilitator må man undervejs i historieværkstedets afvikling samt i den efterfølgende analyse være opmærksom på samfundsmæssige/politiske diskursers mulige strategiske anvendelse til lukning af diskussioner og opnåelse af definitionsmagt over historiens udlægning. Et andet hensyn vedrører anciennitet. Hvis værkstedets deltageres anciennitet varierer meget, bør man arbejde med at fremme at alles udsagn tages med, og at også medarbejdere med lav anciennitet får og tager taletid. Endvidere bør man som forsker være opmærksom på videnshierarkier som eksempelvis det viste mellem fakta og følelser. Man bør gøre sig det bevidst hvilken type viden man som facilitator ønsker at fremme – er man interesseret i forhandlinger og oplevelser eller er årstal og tekniske forklaringer vigtigere? Ligeledes kan der, afhængigt af konteksten, være andre videnshierarkier til stede som man må søge at tage højde for.

Opmærksomhed på magtrelationerne i historieværksteder er således produktivt, men vil dog aldrig eliminere disses betydning. Dette understreger et behov for metodepluralisme. Hvis historieværkstedet kombineres med andre former for vidensproduktion, eksempelvis opfølgende interviews og observationer, vil historier og perspektiver der måske ikke kunne finde plads i historieværkstedets rum, kunne komme frem.

NOTER

- 1 For en kort oversigt over forskningsprojekter der har anvendt metoden se: Gensby 2014.
- 2 At arbejde med et poststrukturalistisk blik på historiefortællende metoder er ikke nyt i sig selv – se eks. Strøier 2012 der knytter an til Foucauldiansk inspireret genealogi som udgangspunkt for fælles meningsdannelse. Hos Strøier er det poststrukturalistiske blik dog ikke anvendt til en analyse af interaktionen mens fortællingen produceres.
- 3 Varme hænder og minuttyranni er begreber der for alvor er blevet introduceret over de sidste 10-15 år. Minuttyranni er i den politiske debat blevet benyttet i forbindelse med både indførelsen af fritvalgs-ordningen i 2003 og kulminerede især omkring folketingsvalget i 2005 (Petersen 2008; Nielsen 2010). Ifølge Jeppe Agger Nielsen introduceres begrebet 'varme hænder' i første omgang ved indførelsen af PDA'er i 2001 hvor teknologien præsenteres som et redskab der kunne frigøre ressourcer under slogans som 'fra kolde til varme hænder' (Nielsen 2010).
- 4 Se for eksempel Århus Stiftstidende 2011; Politiken 2011a; Berlingske 2011; Politiken 2011b.

REFERENCER

- Berger, Ronald J. & Richard Quinney (2005): The narrative turn in social inquiry, i Berger & Quinney (red.): *Storytelling Sociology. Narrative as social inquiry*, London, Lynne Rienner Publishers.
- Berlingske (2011): Tiden rinder ud for minuttyranniet. Nikolaj Rytgaard og Bjarne Steensbeck, *Berlingske*, 16. maj 2011.
- Czarniawska, Barbara (1998): *A Narrative Approach to Organization Studies*, Thousand Oaks, Sage.
- Davies, Bronwyn & Rom Harré (1999 [1990]): Positioning and personhood, i Harré & van Langenhove (red.): *Positioning Theory*, Oxford, Blackwell Publishers.
- Ejler, Nikolaj, Steffen Bohni Nielsen & Daniel Schwartz Bojsen (2009): Meningsfuld dokumentation for kolde og varme hænder, Dansk Evalueringselskab, *Evalueringsnyt*, 23, 2009.
- Foucault, Michel (1977): *Overvågning og Straf*, København, Rhodos.
- Foucault, Michel (1980): Two lectures, i Gordon (red.): *Power/ Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, New York, Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1994 [1978]): *Viljen til viden. Seksualitetens Historie 1*, Frederiksberg, Det Lille Forlag.
- Gensby, Ulrik (2014): Assessing the present in perspective of the past – Experiences from a chronicle workshop on company-level work disability management, i *Nordic Journal of Working Life Studies* 4, 2, 1-31.
- Gibbons, Michael et al. (1994): *The New Production of Knowledge*, London, SAGE Publications.
- Hagedorn-Rasmussen, Peter & Anita Mac (2007): Historieværkstedets metode, i Fuglsang, Hagedorn-Rasmussen & Bitsch Olsen (red.): *Teknikker i samfundsvidenskaberne*, Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Hansen, Lise Lotte (2004): *Ligestillingspolitiske problemer – og mulige løsninger. Køn, magt og forandring i LO og UNISON*, Ph.d.-afhandling, Institut for samfundsvidenskab og erhvervsøkonomi, Roskilde Universitetscenter, Roskilde.
- Harré, Rom & Luk van Langenhove (1999): The dynamics of social episodes, i Harré & van Langenhove (red.): *Positioning Theory*, Oxford, Blackwell Publishers.
- Limborg, Hans Jørgen & Hans Hvenegaard (2011): The Chronicle Workshop – the use of narratives to reveal the story of a work community and understand its culture, i

- Rasmussen (red.): *Facilitating Change – using interactive methods*, Lyngby, Polyteknisk Forlag.
- Nielsen, Jeppe Agger (2010): *Forførende teknologi. En multi-level analyse af spredning og institutionalisering af mobil teknologi i hjemmeplejen*, Ph.d.-afhandling, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Ålborg Universitet.
- Nielsen, Kurt Aagaard (2005): Aktionsforskningens videnskabsteori – forskning som forandring, i Fuglsang & Bitsch Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*, Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik (2008): *Hjemmeplejens historie. Ideer, holdninger, handlinger*, Odense, Syddansk Universitetsforlag.
- Politiken (2011a): Brug for varme hænder og kolde hoveder. Michael Møller & Niels Chr. Nielsen, *Politiken*, 12. maj 2011.
- Politiken (2011b): Sæt velfærdsarbejderne fri. Özlem Sara Cekic, *Politiken*, 12. marts 2011.
- Starheim, Liv (2012): *Virksomheders håndtering af regulering af psykisk arbejdsmiljø*, Ph.d.-afhandling, Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring, Roskilde Universitet.
- Stormhøj, Christel (2006): *Poststrukturalismer – videnskabsteori, analysestrategi, kritik*, Frederiksberg, Samfundslitteratur.
- Strøier, Vibe (2012): Den genealogiske metode: et overgangsritual i innovationsprocesser, i Bendixen & Nickelsen (red.): *Innovationspsykologi*, København, Dansk Psykologisk Forlag.
- Svensson Lennart & Nielsen, Kurt Aagaard (2006a): Introduction and Background, i Svensson & Aagaard Nielsen (red.): *Action and Interactive Research. Beyond practice and theory*, Maastricht, Shaker Publishing.
- Svensson Lennart & Nielsen, Kurt Aagaard (2006b): Action Research and Interactive Research, i Svensson & Aagaard Nielsen (red.): *Action and Interactive Research. Beyond practice and theory*, Maastricht, Shaker Publishing.
- Søndergaard, Dorte Marie (1996): *Tegnet på kroppen. Køn: Koder og Konstruktioner blandt Unge Voksne i Akademia*, København, Museum Tusulanums Forlag.
- van Langenhove, Luk & Rom Harré (1999): Introducing positioning theory, i Harré & van Langenhove (red.): *Positioning Theory*, Oxford, Blackwell Publishers.
- Århus Stiftstidende (2011): Hvorfor går man kun efter de varme hænder? Niels Basballe, *Århus Stiftstidende*, 16. maj 2011.

Agnete Meldgaard Hansen, cand.soc., ph.d.-studerende, Center for Arbejdslivsforskning, Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring (ENSPAC), Roskilde Universitet
e-mail: agmeha@ruc.dk

Maria Hjortsø Pedersen, cand.soc., konsulent i FOA – Fag og Arbejde
e-mail: mhpe@foa.dk